

Bu yazı "ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU" yayınlarının novruzla ilgili bölümünden derlenmiştir.

www.akmb.gov.tr/ata/index3.htm

pdf eden: ali.b.turk

İçindekiler:

ESKİ AZERBAYCAN'DA NORUZ BAYRAMI	Celil Yakupzade	1
ESKİ TÜRKLERDE TAKVİM VE NEVRUZ BAYRAMI.....	D. Cevat HEY'ET.....	3
İRAN TÜRK TOPLUMUNDA NEVRUZ KAVRAMI VE TÖRENİ.....	Dr. K. GÜLDİKEN.....	5
NEVRUZ TÖRENİ VE AZERBAYCANLILAR ARASINDA İCRA OLUNMASI...	Hekime AZİMİ.....	8
İĞDIR, NAHÇIVAN VE TEBRİZ ÜÇGENİNDE NEVRUZ GELENEKLERİ.....	İbrahim BOZYEL.....	11
MONCUKATILARDA VE ATASÖZLERİNDE NEVRUZ	G. NURMEMMEDOVA	

ESKİ AZERBAYCAN'DA NORUZ BAYRAMI

Celil Yakupzade

Noruz, iki hissedenden ibaret olan ve yeni gün anlamını taşıyan bir kavramdır. Bu kavram, güneş yılının ilk ayının ilk gününe söylenir. Eskiden Pehlevi dilinde bu kavram, "Nok Roc", ya da "Nogroz" şeklinde ifade edilmiştir. 1 Adının Farsça olmasına bakmayarak, Noruz bayramı Azerbaycan ve Hemedan diyarından ve bu yerlerin eski sakinleri tarafından kutlanmış bir bayramdır. Bu bayram Azerbaycan ve Hemedan topraklarında asırlar boyu kutlanmaya devam edilmiştir. Bu bayram, milattan 2500-3000 yıl önce bu günkü Azerbaycan ve Hemedan topraklarında yaşayıp, medeniyet kurmuş Gutti-Lullubi halkları ve başka Orta Asya'dan gelen küteller vasıtasıyla kutlanmıştır. Bu halkların özlü ile Orta Asya'dan getirdikleri Şamanist dini tasavvurlar, yerli şeraitle zaman zaman elele vererek Zerdüştinin ruşeymlerini yarattıkları gibi, güzel millî bayramların da ilk nutfesini yaratmışlardır. Görkemli alim, rahmetli Prof. Dr. Zehtabi, Sümerlilerin güneş saatini düzeltmesinde ve astronomi bilimindeki ileriliklerine dikkat çekerek, Noruz Bayramının Azerbaycan'a ait olduğunu yazmıştır. Bu konuda şöyle söyler: "Bilirik ki, Gutti-Lullubi ve Manenalar, çağdaş Azerbaycan halkının ulu babaları olmuşlar. Onlar Sümer ve Elam akınlarından kalan ve tarih boyu onlarla ilgili olmuştur. Hatta, Guttiler 91 yıl Babil'de hakimiyet etmişler (M.Ö. 2109-2200), Babil ise Sümer Akkadlarının medeniyet merkezi olmuştur. Tarih ilmi, kat'i sübut etmiştir ki, saatin 60 dakika, dakikanın 60 saniyeye bölünmesi ve hafta, ay ve yıl Sümerlilerin keşfi ve yadigarıdır. Şüphesiz, Sümerlilerin onlarla aynı medeni köke, etnik karakterlere ve takriben vahid medeni atmosfer, çevre ve şeraite malik olmuş, Noruz Bayramını yaratan Gutti-Lullubi ve Mannalar Noruz Bayramının gününü, Sümerlilerin bilim ve keşfiyatından istifade ederek, takriben sabit ve muayyen etmişler."2

Bu hakikati yalnız Zehtabi demiyor; Fars alimi Dr. Mehrdad da ifade ederek, Noruz Bayramını ben-ol-nehreyn'de yaşayan Komlara, özellikle Sümerlilere nispet verip, onların astronomi bilimindeki ileriliklerini buna şahit getirir.3 Ancak Sümerlilerin ve umumiyetle beyn-ol-nehreyn'de yaşayan Komların arasında yılın ilk gününün Bayram olduğunu gösteren bir gerçeğe işaret etmez. Zehtabi, Noruz Bayramının Azerbaycan'da ve Azerbaycan Halkının eski inancı ile ilgili kutlamalarına delil göstermiştir. O, Azerbaycan'a ait olan "heyfana", "nadara", "kosa-kosa" gibi özel ananelere işaret ederek, tarihi eserlerde Noruz Bayramının Azerbaycan'da yaranması hakkında olan gerçeklerden söz etmiştir. Bu tarihi gerçeklerden en önemlisi, Ebu Reyhan el-Beyruni'nin yazdığı "Asarü'l-Bakiye" adlı kitabı ve Muhammed Hüseyin İbn Tebrizi'nin yazdığı "Barhane Kate" sözlüğüdür. Beyruni, 300 yılda adı çekilen kitapta şöyle yazar: "İranlıların başka bir destesi derler ki, Cemşid şehirlerde çok dolanırdı. Azerbaycan'a girmek istediğinde kızıldan kayırmış bir tahta oturdu ve halk o tahtı öz çiyinlerinde

götürürlerdi. Güneş o tahta düştüğünde halk onu gördü ve bu günü bayram tuttular.”Muhammed ibn Tebrizi de aynı efsaneyi nakletmiştir.4

Şimdiye kadar Noruz hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. İran ve Azerbaycan araştırmacıları ve tarihçiler, umumiyetle, Noruz Bayramının eski Zerdüş inancı ile alakalı bir bayram olduğunu yazarlar. Bu yazarların bazıları Noruz'u, Cemşid'in şahlığa yetiştiği gün bilirler. Muhammed ibn Hariri el-Taberi, "Tarih el-Omem el-Mülük" adlı kitabında bu hadiseye işaret ederek şöyle yazar: "Cemşid, alimleri toplayıp, dedi: "Ben adaleti kurmak için bu tahta oturdum. Siz de benimle birlikte olun ve bana bu yolda yardım edin." Cemşid'in tahta oturduğu gün ferverd'in ayının hormozgünü idi. Halk o günü Noruz şeklinde adlandırdı."5 Hayyam da, Noruzname adlı kitabında bu rivayeti nakleder.6 Beyruni, Noruz Bayramını Cemşid zamanından gelen bir tören olarak bilir. Ama, Şahname'de Taberi rivayetin başka bir varyantını verir: "Yine, Noruz Bayram olduğu hakkında denilir ki, Noruz gününde Cemşid özüne taht yaptırdı ve bu tahtı cinler, şeytanlar çiyinlerinde dolandırdılar. Bir günde Cemşid, Demavend Dağı'ndan inip, Babil'e geldi. Halk bunu görünceteecub edip, bu günü bayram tuttular."7Bu rivayetler efsane olduğuiçin umumiyetle eski edebi kitaplarda nakledilir. Tarihçi alim Rahim Reis, Noruz Bayramı ve tören ile Zerdüş dininin ilgisi üzerinde şunları yazmıştır: "Noruz'un mezhep ve esatirde köke malik olması, onu kutsal ve ilahi bir ışığa garkederek, kudret ve devamlılığını artırmıştır. Mezdisna dinine göre, Noruz Bayramı tabiatın ve insanın bayramıdır; Zerdüş'ün doğum bayramı, ışığın Ahura Mazda'nın karanlığa ve Ehrimen'e galip geldiği bayram ve neticede günlerin uzaması bayramı fve ferveherin yere inmesi bayramıdır." 8 Bu hakikate bakmayarak, Zerdüş'ün asli kaynağından, yani Avesta kitabında Noruz adlı bir bayram ve olaydan söz gelmeyip, ama çoklu alimler ve tarihçiler bu bayramı Noruz sözünden hareket ederek, halk içinde yayılmasından önce de yapılan bir tören bilirler. Bu alimler, Zerdüş inançlarındaki iki rivayete dayanarak, Noruz Bayramının Zerdüş anane ve töreni olduğunu açıklar. Birinci rivayet, Noruz Bayramını insanın yaratılışı ve maddi dünyanın tekmileşmesi günü olarak bilir. İkinci rivayet, Noruz Bayramını ferveherlerin yere inmesi günü olarak düşünüp, Avesta'dan gelen ferverdegan ve ferverd'in, "ceşn ve yesne", ile ilgili sayar.

Eski inançlar ve efsaneler esasında, Noruz Bayramı yaradılışın son günüdür. Bu günden önce gök, yer, su, bitkive hayvanlar yaratılmıştır. Ancak Noruz günündew insan yaratılmış ve böylelikle dünyanın yaradılışı tamamlanmıştır. Buna göre de, eski zamanlarda yılın son gününü "dad-o-deheş" olarak adlandırarak, hilkat ve yaradılışı kutlamak için şenlik ederlerdi.9 Burhan ibn Yusuf şöyle yazar: "Yazılar ve efsaneler esasında Ahura Mazda dünyanın 6 gahenbaharda yaratmıştır."10 Avesta ve Şahname'de, gahenbana gah söyleyerek, bu altı gah ve gahenbaharı açıklar. El-Tebrizi, bu kaynaklara dayanarak, gahenbaharlar hakkında şöyle yazar: "Gahbar ve gahenbar, bu iki kavramın bir manası var ve altı gündür ki, bu günlerde ulu ve büyük Tanrı alemi yaratmıştır ve Mecusiler (Zerdüşçüler) Zend kitabında Zerdüş'ten nakle değerler ki, Tanrı alemi altı gahda yaratıp, her gahın ilk gününün özeladı var ve o günde şenlik ederek, toy tutarlar."11 Gödüğünüz gibi, nece Sami dinlerinde, Tanrı dünyanın altı günde yaratmış, eski Zerdüşçülük inancında, Ahura Mazda, maddi dünyayı altı gahenbaharda yaratmıştır. Bu inanca göre, altı gahenbar şunlardan ibarettir:1. Midiyozern (Madhy zarmaya): Yılın kırkbeşinci gününde başlayan bu gahda, Tanrı gökleri yaratmıştır. Ordibeheştin 11'den 15'ine dek bu gahın bayramı sayılır ve kutlanırdı. 2. Tir ayının15'inden başlayan ikinci gahenbarda su yaratılmıştır. Eski zamanlarda halk tirin 11'inden 15'ine kadar su yaratılışı için şenlik ederek, bayram yapardı. Bu gahenbahar Avesta'da Midiyosim (Madlya sama) olarak adlandırılmıştır. Üçüncü gahenbahar Piteşehim (Patishahya) adındadır. Şehriver ayının otuzuncu günü ve yılın yüzsekseninc,i gününden başlayan bu gahda Ahura Mazda yeri halk etmiştir. Bu gahda, bayram şehriverin 26'sından 30'una kadardı. 4. Ayaserm (Ayatherema) adlı bu gahenbahar, yılın ilk yüzüncü günü ve mehr ayının 30'unda başlar. Bu gahda Ahura Mazda bitkileri yaratmıştır. Eski zamanlarda, Azerbaycanlılar bitkilrin yaratılışını kutlamak için mehr ayının 26'sından 30'una kadar şenlik ederek, bayram yaparlardı. 5. Yeşt yazlarına göre, dey ayının 20'sinden başlayan bu gahda hayvanlar yaratıldı. Bu yaradılışı kutlamak için dwey ayının 16'sından 20'sine kadar bayram yapılırdı. Bu gahenbar Midiyarm (Madhayarya) olarak adlandırılırdı. 6. Gahenbahar, esfend ayının 26'sında başlar. Bu gah, ötekilerden farklı olarak, on günlüktür. Esfendin son beş günü bu on gündedir; beş gün de yılın kebise olan günleridir. Avesta, bu gahı "Hemespetemdem" olarak adlandırılıp, insanın bu gahta yaratıldığını kaydetmiştir. Bundan önce dediğimiz gibi, eski zamanlarda Azerbaycanlılar bu altı gahenbarda şenlik ederek toy tutarlardı. Bu toylar ve şenlikler beş gün devam ederdi. Ancak altıncive sonuncu gahenbar "Hemespetemdem" gahı, insanın yaratıldığı günler olduğu için ötekilerden daha önemli sayılarak, on gün kutlanırdı. Bu on günün en önemlisi, Noruz olarak adlandırılan son gün idi.

Ferverd'in veya ferverten, Pehlevice bir bayram olarak "fervent" ve "en" ekinin terkiibinden oluşup "fervehere ait" anlamını taşır.Eski Azerbaycanlılar, insanların beş güveden oluştuğuna inanırlardı. Bu

beş güve, ten, can, revan, Adunek ve ferveherden ibaretmiş. Ferver veya ferveher, Ahura Mazda'nın yanından gelen bir güvedir ki, beden öldükten sonra ona kayıdır. Azerbaycanlılar inanırlardı ki, maddi dünyanın yaratılışından önce, onların simaları ve tasvirleri yaratılmıştır. Bu tasvirler ferveher olarak adlandırılırdı. Ferveherler "Minu" adlı dünyada yaşıyorlardı. Maddi dünyanın yaratılışından sonra bu dünyaya gelip, yerleşirler. Çocuk bu dünyaya göz açarken ve anasından doğarken, bu beş güve birbiriyle kavuşarak, ona hayat bağışlardı. İnsan öldükten sonra, ten topraktan geldiği için toprağa döner, can ise yele karışır. Revan, pak ve mutteki insana ait olmuş ise, bir az zaman sonra berzah dünyasında kalarak, sua ve günahlarından arınıp temizlenir vve sonra "Minu" dünyasına döner.¹² Böylelikle, ferveherin yaşayışı üç devreden ibaret olur: 1.Varlıktan önceki devre2. Yerdeki devre,3. Ölümünden sonraki devre

Varlıktan önceki devrede, ferveher, emşaspendanlar yani altı ulu melek ile birlikte, dünyanın idaresinde Ahura Mazda'ya yardım ederler. İkinci devrede, ferveherler revan ile birleşerek, insanı hayat boyunca doğru yola yöneltirler. 13 Ehrimen, dini insanlara galebe çalarken, ölüm haline salan zaman ferveher tenden ayrılır ama yere merakı olduğu için, üç gün evin üstünde gezer; Üçüncü gün ise "Minu" alemine doğru uçar. Son yaşayışına başlar. Fwerverdin, "ferveher ayı" anlamına gelen bir kavramdır. Bu ayda, pak ve arı insanların ferveherleri "Minu" dünyasından yere dönerek, on gün yerde yurt salar. Bu on gün, yılın son beş günü ve kebise olan beş günden ibarettir. Sealebi, bu konuda şöyle söyler: "Zerdüş't demıştır ki,ferverdegan (ferverdin günü) ölümlerin ruhları evlerine döner. Buna göre de, emir etti ki, o gün de evleri temizlesinler, ferşler salsınlar, orada tatlı ve iştah arttıran yemekler koysunlar ve yesinler. Böylelikle, ölümlerin ferveherleri, onun kokusu ve gücünden kuvvetlensin."¹⁴ Yeş'tlerde, bu merasim ve törenlere ait olan "ferverdin yeş't" adlı özet yeş'tde, ferveherinin yere gelmesi şöyle anlatılır: "Evde razi kayıdarak, Ahura Mazda'dan ölümlere Minu dünyasında sevaplar ve uğurlu gelecek istesinler."¹⁵

Ferverdegan günlerinden sonra Noruz bayramı başlar ki, Noruz ferverdeganın son günüdür. Eski Azerbaycanlılar, bu günde ferveherlerin Minu dünyasından dönüp, ölümlere sevaplar isteyeceklerine, ona göre de, bu günün uğurlu gün olduğuna inandıkları için, onu şenlikle karşılardı.

Azerbaycan'ın fethinden sonra 3. Ve 4. Yüzyıllarda Azerbaycan'ın çok hissesi İslam dinini kabul ederek, eski inançlarından (Zerdüş'tlük ve Mezdekçilik)el çektiler. Ancak Noruz bayramı bir millî-içtimai şenlik olarak varlığını koruyup sakladı. Bu dönemde Noruz Bayramı sadece bir bayram değildi,belki Arap istilas karşısında, istiklal ve Azadlık isteme ve millî kimlik sembolü olmuştur. Bu dönemde başlayan kıyamın büyük serdari "Babek", Noruz Bayramını Azerbaycan'ın millî kimliğinin temsilcisi ve sembolü olarak değerlendiren, onun kütleler arasında genişlemesi ve yayılmasında çalışırdı. Babek kıyamının yatırılmasından sonra iki faktör, Noruz bayramının kalması ve genişlemesinde büyük rol oynadı: Birinci faktör, eski İnan'da olan takvim esnasında vergi sisteminin Arap hakimiler tarafından kabul olunmasıdır. İnan ve Azerbaycan'ın istilasından sonra Araplar vergi almak için zorla eski takvimi kabul etmişlerdir. Bu takvim esnasında, Noruz yılın ilk günü ve işle ekinin başlanış günü idi. Ona göre de, vergi sisteminde Noruz Bayramı, başlangıç ve mebdde tutlurdu. Beyruni, Asarü'l-Bakiye adlı kitabında, bu faktörü, Noruz Bayramının kalması ve genişlemesinde önemli bir faktör olarak kabul eder. İkinci faktör ise, Noruz Bayramının İslam inanzcı, özellikle Şiacılıkla, karışması idi. Bildiğiniz gibi, Resul-i Ekrem'in vefatından sonra, imamet, müslümanlar arsında ihtilafa yol açtı. Müslümanların bir kısmı, Ali ve onun evlatlarınınpeygamberin haklı kaem mekamu ve emirü'l-müminin bildirdiler. Bu müslümanların çok hissesi İnan ve Azerbaycan'da yaşayan müslümanlar idi. Buna göre, Şia imamları bu müslümanların ananelerine hürmet ederek, törenlerin kutlanması, hakkında sözler buyurmuşlar. Allame meclisi "Elsama ve'l Alem" kitabında, bu sözlerinbir çoğunu toplamıştır. Örnek olarak, iki söz nakledilir. Allame Meclisilmam Sadıktan nakleder ki; "Ferverdinin ilk günü, Adem Ebülbeşerin yaratılış günüdür. Bu gün istek ve dileklerinizin kabul olunduğu alış veriş için uğurlu ve yahşi gündür. Bu günde hastalar iyileşir ve ruziler artar."

Başka bir örnek de, İmam Musa ibn Cafer'den nakledilebilir: "Bu gün eski gündür. Bu günde Tanrı bondeler ile anlaşıp ki ona şerik tutmayıp ve onun elçilerinin buyurdukları ve getirdiklerini kabul etsinler. Bu günde Cebrail, Resul-ü Ekrem'e nazil oldu ve hemen gündür ki, İbrahim botları sındırdı ve bu günde Ali, Resul-ü Ekrem'in cinine ayak koyarak, kebeni kurey botlarından temizledi."¹⁶

ESKİ TÜRKLERDE TAKVİM VE NEVRUZ BAYRAMI

Cevat HEY'ET*

Eski Türklerin oniki hayvanlı takvimi kullandıklarını tarihten biliyoruz, hattâ Orhun Kitabeleri'nden Kültigin Bengü Taşı'nın bu takvimle tarihlendiği de malûmdur. Bu takvim daha sonraları Uygurlar devrinde dahi kullanılmıştır. Bu takvime göre her 12 yıl bir devre tekabül ederek, birinci yıldan itibaren şöyle sıralanmıştır:

- 1-Sıçgan (fare yılı) yılı,
- 2- Ad (öküz) yılı,
- 3- Bars (pars) yılı,
- 4- Tavişgan yılı,
- 5- Nek (timsah) yılı,
- 6- Yılan veya ejdeha yılı,
- 7- Yund (at) yılı,
- 8- Koy (koyun) yılı,
- 9- Biçin (maymun) yılı,
- 10- Takagu (tavuk) yılı,
- 11- İt (köpek) yılı,
- 12- Tonguz (domuz) yılı,

Kaşgarlı'ya göre, müslüman olmayan Türkler yılı dört fasıla (mevsime) bölüp, her üç ayı bir adla adlandırıyorlar; meselâ Yeni Gün, Nevruz'dan sonra ilkbahara Oğlakay sonra Uluğ Oğlakay derler. Çünkü bu ikinci bölümde oğlak büyür, ondan sonra Uluğay denir, çünkü bu parça yaz ortasıdır; yeryüzünde nimet bollanır, hayvanlar büyür, süt çoğalır. Az kullanıldığı için öteki adı söylemiyorum.

Kaşgarlı'dan bir az evvel yaşamış El-Beyrûnî'ye (El-Âsârü'l-Bakiye) göre, Türklerde ay adları şöyle sıralanmıştır: Aramay, İkinci, Üçüncü, Dörtüncü, Besincü, Altıncü, Yetincü, Sekizincü, Tokuzuncü, Anıncü, Bir yigirminc (onbir) ay, Çakşaput. Bu hususta derin araştırma yapan Prof. Dr. Osman Tuna'ya göre, Göktürkler devrinde dahi sayılara bağlı ay adları mevcutmuş.

İran'da eski Türklerin takvimi hakkında bundan 60 yıl önce araştırma yapan Seyit Hasan Tagizade, Prof. Zeki Velidi Toğan'ın hâtırasına yazdığı makalede Türklerin oniki hayvanlı takviminin Çinlilerin takvimi ile aynı olduğunu yazıyor. Tagizade'ye göre, yılın oniki ayına verilen ad (Çakşaput)ın aslı Sanskritçe Seksapod'dur ve mezhebi ahkam ve imsak mânasını taşıyor ve Mani mezhebine inananların oruçluk ayına tekabül edermiş. Hayvan takvimi aynı terminolojiyle bundan 90 yıl öncesine kadar İran'da dahi geçerliymiş.

El-Beyrûnî'ye göre eski Türk takvimi aynı tertiple Buhara'da ve Manici Soğdlularda dahi kullanılırdı. Yılbaşı önce kamerî aylara dayanarak hesap edilir, fakat Göktürk zamanında güneş yılına çevrilmiştir.

Göktürk Kitabeleri, Uygur kitap ve vasikaları, Tuna-Bulgar kitabelerinden bazıları ve Bulgar hanları listesi hattâ Manas destanlarındaki bazı hâdiseler bu takvimle tarihlenmiştir. İslâm kaynaklarında 14-15. asırlarda "Tarihi Türki" veya "Sale Torkan" adıyla bu eski Türk takvimi son zamanlara kadar Orta Asya'da bilhassa Kırgızlar arasında kullanılmıştır. Kafesoğlu'nun yazdığına göre, yıl başı 22 Aralık (Dey ayınının birinci günü) idi. Yani kış gündüzün uzamaya başladığı ilk günden hesap edilirdi.

Yeni gün veya yıl başı Beyrûnî'ye göre, 9 veya 21 Mart't tekabül ediyordu. Nevruz güneşin koç burcuna girdiği güne, milâdi 21 Mart'a rastlamaktadır. Bugün gece ile gündüzün eşit olduğu gündür. Bugün İran'ın güneş aylarına dayanan Celâfî takvimine göre yıl başı ve baharın girdiği gündür. Bu

takvim selcuklu Celâleddin Melikşah'ın emriyle hazırlanan takvimdir. Bugün (Nevruz) bütün İranlıların en büyük bayramı olduğu gibi Türklerde de bayram günüdür. Eski Türkler bugünü Bahar bayramı, Yeni Gün ve Ergenekon bayramı adıyla bayram tutmuşlar.

Türk mitolojisine göre, bugün Göktürkler 400 yıl Ergenekon'da kaldıktan sonra oradan dışarı çıkabilmişler ve eski yerlerini tekrar ele geçirmişler. Efsaneye göre, Türk illerinde Göktürk oku ötmeyen, Göktürk kolu yetmeyen bir yer yoktu. Bütün kavimler birleşerek Göktürklerden öç almak için yürürler. Göktürk hanı İlhan'ın oğulları çokmuş; savaşta hepsi ölürler. İlhan'ın o yıl evlendirdiği küçük oğlu Kiyân / Kayan ile yeğeni Neğuş / Tukuz kurtulurlar. Bu ikisi eşleriyle birlikte kaçtıkları yere Ergenekon adını verdiler. Zamanla çoğalarak bu sığındıkları yerlere sığmaz olurlar. Atalarının eski yurtlarını geri almak için çeşitli yollar aramaya başlarlar. Nihayet, dağda zayıf bir nokta tespit ederler. O noktayı eritmek suretiyle çıkış yolu bulurlar. Yeni bir hayat, yeni bir başlangıç demek olan bu tarihten gün 21 Mart'a tekabül ediyor. Bu hâdise her yıl canlandırılmak suretiyle eğlenceler tertip edilir ve millî şuur canlı tutulmaya çalışılırdı. Bu gün Ergenekon bayramı olarak kabul edilmiştir.

İRAN TÜRK TOPLUMUNDA NEVRUZ KAVRAMI VE TÖRENİ

Doç. Dr. Kadir GÜLDİKEN*

Yeni gün anlamına gelen Nevruz, güneş yılının başlangıcı sayılmaktadır. Fervertin ayının birinci günü, 21 Mart'la beraber, Nevruz günü tanımlanıyor. Arapça'da Nevruz kelimesi Pehlevi şivesi ile yazılarak "Neve Ruz" ve Pars dili şeklinde yazılarak "Noruz" yahut "Neyruz" deniliyor.

Ebu Reyhan-ı Biruni, El- tefhim kitabının 253'cü sayfasında Nevruzun anlamı ve adının konusunda böyle izah getiriyor: "Nevruz Fervertin ayının birinci günüdür ve bu nedenle Nevruz deniliyor. Bu gün yılın başlangıcı sayılmaktadır ve bu günden itibaren beş güne kadar şenlikler yapılmaktadır. Fervertin'in altıncı günü Büyük Nevruz veya Büyük Şenlik ve yahut Nevruz-e Melek adını taşımaktadır. Çünkü Husrovan (Padişahlar) Fervertin'in beşinci gününe kadar ülkenin büyüklerinin, yakınlarının ve de milletin problemlerini çözmeğe çalışırlar ve her hangi bir sorun varsa onları hall ederler. Altıncı gün ziyaret günü olarak özel kişilerle görüşür ve en yakın adamları ile birlikte olurlar."

Azerbaycan halkı ve genellikle İran milleti fikrinde Nevruz önemli bir gündür ve insanlar bu günde her bir şeye takaddüs gözüyle bakarlar ve mitoloji kaynaklara dayanarak böyle inanılır ki, Cenab-ı Allah bugünde dünyanın yaratılışını bitirmiş ve aynı günde Zühal gezegenini yaratmıştır. Ve yine bu kaynaklarda yazıldığına göre Fars halkı Zerdüş'tün aynı günde Allah'la münacat (ilahi diyalog) ettiğini kabul ederler. Hatta eski İran yazılarında gelmiş ki Keyhusro Mart'ın birinci günü göklere yükselmiştir. Fervertin ayının ilk beş günü genel günler olarak, tanımlanmaktadır ve bu beş günde bütün adetler ve törenler her kimse tarafından aynı şekilde yapılmaktadır ve bu nedenle ilk beş güne Nevruz ı Amme (genel Nevruz) deniliyor. Altıncı günden itibaren Nevruz özel bir durum kazanmaktadır ve eskilerde Şahlar kendi mekanlarında özel kişilerle görüşmekteydiler ve şimdi ise ailelerin büyükleri altıncı günü özel sayarak, evlerinde oturur ve aile ve yahut sokak ve mahalle insanlarıyla görüşürler. Bu nedenle ikinci beş günü de Nevruz-i Hase (özel Nevruz) adını vermektedirler.

Nevruz'da gün ve gece saatleri aynıdır ve birinci Etidalin, yani gece gündüzün eşitliği vardır. Hayyam Nişaburi kendi yazılarında ve rübailerinde gölgelerin duvarlardan daha yüksek olduğunu ve güneşin çatı deliklerinden içeriye sızdığını söylüyor.¹ Nevruznâme kitabının kayıt ettiğine göre acemler böyle inanmışlar ki Cemşid Şah bugünde bir danaya binerek güneşe doğru yol almış ve orada devler ve karanlıklar sorumlularıyla savaşa girmiş ve sonunda hepsini yener ve zafere ulaşmıştır.² Nevruz'un yaranmasında değişik teoriler vardır. Bir teoriye göre Fervertin'in birinci günü devler Cemşid'in emriyle büyük bir taht yapıyorlar ve onu omuzlarında taşıyorlar. Demavend dağına (İran'ın kuzeyinde) aşarak Babil kentine kadar yol alırlar. İnsanlar onları, tahtı ve tahtın üzerinde Cemşid'i bir güneş gibi parlamasını gördüklerinde, şaşkına dönüyorlar. Genelde böyle düşünürler ki tahtın üzerinde olan kimse Güneş tanrıçasıdır ve o gün iki güneşin parlamasını zannederek, özel bir gün olduğunu sanırlar ve o yıldan sonra Fervertin ayının birinci gününü bayram olarak kutluyorlar. Evesta yazılarında bu konu açıkça izah edilmektedir ve Zerdüş't o günü Ehura mezd adlandırarak her kimse için mukaddes olduğunu belli ediyor. İran'daki kaynaklara dayanarak ve Zerdüş'tilerin dediğine göre, o gün bütün insanlar tahtın ve Cemşid Şah'ın çevresine toplanarak onu kutluyor ve aynı günü mübarek hitap ediyorlar. Açıkçası İran mitolojisi Nevruz'un başlanışını Cemşid'e bağlamaktadır ve yıllar boyu bu

bayram bütün diğer bayramlardan önemli ve değerli sayılmaktadır. Elbette Firdevsî ve Taberî'de aynı konuyu onaylamaktadırlar.

Birûnî değişik rivayetleri ele almakla Nevruz'un yaranmasında İslamî konular da eklemektedir. O zayıf ve doğruya yakın olmayan rivayette Nevruz'u Hz. Süleyman'a bağlı olduğunu açıklıyor. Elbette bu yanlışlık Süleyman ile Cemşid'in olaylarının aynı olmasından kaynaklanmaktadır.

Nevruz'un mefhumu

Eski İran devrinde Nevruz'a Ferverdegan Şenliği deniliyordu. Çünkü bu günler Firüherlerin (Meleklerin) yer yüzüne geldiği gün sayılıyordu. Zerdüşün dediğine göre güneş yılının altıncı günü Allah Hz. Adem'i yaratıyor ve o günden itibaren melekler on gece gündüz insana Allah'ın emri ile secde ve ibadet ediyorlar. Gerçi Hz. Adem ve Havva on üçüncü gün yasak elma kullandıkları için cennetten kovuluyorlar ama Allah melekleri onların korunması için yer yüzüne gönderiyor ve on gün bitene kadar insana ibadet ediyorlar. Bu konuyu Ebu Reyhan-ı Biruni güçlendirmektedir. Onun dediğine göre Ferverdegan bayramı on günlük bir şenliktir. Esfend ayının son beş günü (16 Mart) ilk Ferverdegan ve yahut Pence veh ve ikinci beş gün ise ikinci Ferverdegan adlandırılıyormuş. İkinci Ferverdegan da Mehrgan bayramı (Sonbaharın ilk günü yapılır) gibi ulus tarafından büyük zevkle ve daha coşkun huyla takip edilmiş ve şenlikler başlıyormuş ve her kimse kendi gücüne dayanarak şahlara veya büyüklere armağanlar götürüyormuş ve aynı halde şahlar da raiyyet ve millete kendi hazinesinden enamlar veriyorlarmış.

Bu konuyu incelediğimizde Nevruz bayramı eski İran kültürü ve medeniyetinde olmadığı açıkça belli olur, ancak Nevruz nereden İran kültürüne girmiş ve Nevruz inancının nasıl yaranması doğru dürüst belli değildir. Sadece Fervegin ayının birinci günü, 21 Martla denk geldiği gün bütün kaynaklarda bayram olduğu bellidir ve biraz daha derinlere gittiğimizde Ferverdegan bayramı Nevruz bayramına da değiştirdiği olay, Sefeviler zamanından sonra gerçekleşmesi açıkça belli olmaktadır. Belki Nevruz Farsça değil midir sorusu hepimizi düşündürcektir, ama bunu bilmemiz gerekiyor ki Sefeviler'de de derbar ve yahut devlet dili Farsça'yı ve bu nedenle yeni gün bayramım Nevruz adlandırmışlar. Bildiğimiz kadarıyla Türklerin Ergenekon'dan çıktıkları gün aynı günde olmuştur ve aynı günde Atilla Hristiyanlara galip gelmiştir ve aynı zamanda Tomrus, Kuroş'u oldurmuştur. Türklerin evlenmeleri ve göçmeğe hazırlandıkları günler de tarih boyu aynı günlerde olmuştur. Olabilir ki Sefeviler'de Türk adetleri ve tarihi inançlara dayanarak bugünü bir Türk bayramı adlandırmış ve yeni gün anlamını koymuşlardı. Ancak bu adı Nevruz'a çevirmeleri bugün bizlere ters gelmektedir.

Nevruz ile ilgili bazı akıla ve mantığa uygun inançlar vardır ve onların açıklanmasının yararlı olduğunun inancındayım. Bazı rivayetlerde gelmiş ki Cenab-ı Allah yer yüzüne çoklu yağmurlar yağdırdıktan sonra yer gezegenini yaşam için uygunlaştırmıştır; ve bugün hemin 21 Mart'tır. Diğer bir rivayette Hz. Âdem'in 21 Mart'ta cennette yer aldığı ve beş gün ondan sonra Hz. Havva'nın yaratıldığı ve insanla bir ortamda kaldığı ve sonunda iki gün Allah tarafından onların manevi yakınlığı emir olduğu ve on üçüncü gün Şeytan onları aldattığı ve yasak meyveden yiyerek Allah'ın gazebine sebep olduğu ve aynı gün her ikisi yer yüzüne intikal edilmeleri açıklanmaktadır. Belki de bu nedenle İran ve Azerbaycan Türkleri on üçüncü günü yasak ve kötü gün adlandırarak, evlerden dağlık yerlere ve çöllere gitmelerini planlarlar.

Bu hususta diğer bir rivayette Tevrat kitabında kayıt edilmektedir. Tevrat'ın yazdığına göre Hz. İbrahim on üçüncü gün bütün insanları kent dışında olduğunu bilerek putlara saldırıp ve onları kırmıştır. Bu olaydan anlaşılıyor ki son rivayet gerçeğe yakınmış ve en eski zamandan tutarak hatta dinsel kitaplarda da Nevruz'un on üç günle başlayıp bitmesi varmış ve Nevruz konusunda her şeyden fazla inanç kavramı yatmaktadır.

Her halde Nevruz her hangi görüşle olursa olsun, onun objektifinde ve hatta temelinde temiz ve mukaddes kavramlar yatmaktadır. Nevruz nasıl yeni gün ve yılın başlangıcı ise temizlikler, değişimler, gelişmeler, kötülüklerden uzaklaşmalar ve onların yerine değerlerin konulduğu ve güzelliklerin uygulanması gündür.

Nevruz Törenleri ve İnançlarla Bağlılıkları

Eski zamanlardan itibaren İran ve özellikle Azerbaycan Türk halkı arasında Nevruzla ilgili bir kısım adetler ve törenler yapılmaktaydı ki onların devamı bugün de gerçekleşmektedir. İran milleti ve İran Türkleri Nevruz gelmeden ev temizliğine başlarlar ve törenin yapıldığı odayı da süslerler. Bir masanın üzerine cam sürahide su koyup ve çiçekle dolu vazo bırakırlar. Bunun yanında bir küçük mangalda yer almaktadır ve içine çör otu(nazar otu) atıp odanın hoş kokusunu sağlarlar. Bazı evlerde adı geçirilen ottan ilave ud da yakarlar. Ud veya çör otu yakmada her kes görevlidir, çünkü bu işle yıl boyu güvende kalıp, o kişiye nazar değmeyecektir. Bir inanca göre evin hoş kokusu evden ayrılan kimselerin ruhlarının şad olmasına sebep olup ve onların bayram zamanı ruhların sevindirmek olanağı sağlanacaktır. Bildiğimiz kadarıyla Cenab-ı Allah Perşembe ve Cuma günleri ve de bayramlarda ruhları serbest kılar ve bu nedenle ruhlar ailelerinin ziyareti için kendi evlerine dönerler. Hatta yılın en son Çarşamba gecesinde ateş yakmak bu inançtan kaynaklanmaktadır ve diğer bir rivayete göre ateş perestler de eskiden aynı inanca bağlı kalmış ve ruhlar için ateş yakmışlar ve o gecenin adeti eskiden kalmadır. Her halde iki inançta da ruhlara değer vermek ve saygı göstermek açıkça belli olmaktadır ve bu adet yalnız İran değil, Orta doğu ülkelerinde de görülmektedir.

Eski adetlerden birisi de su dökmek ve yıkanma ve yahut gusül etmektir. Bu adetin tarihi ve dinsel nedeni vardır. Tarihi bakımdan bu gerçeği dile getirmek olur ki eski zamanlarda su tanrıçası olan Heruza Nevruz günü yer yüzünü yıkamış ve her türlü kötülüklerden arındırmıştır; bu nedenle insanlarda kendilerini eski kötülüklerden ayırmak için yıkanmaları gereklidir. Dini bakımdan konuyu böyle açıklamak mümkündür. İslamî kaynaklara dayanarak her bayram günü yıkanma ve hoş kokulu parfüm ve ya kolonya sürmek en büyük ibadetlerden sayılmaktadır ve bu nedenle bayram günü yıkanma bir farz gibi tanımlanıyor. Diğer adetlerden de, yeni elbise giymek, yedi (S) harfiyle başlanan yemek veya şeylerle sofraya hazırlamaktır. Elbette her evde buğday veya arpa yetiştirmek de adetlerden sayılır ve eğer yetiştirilen taneler iyice yeşilleşirlerse, o ailenin ve ev sahibinin yıl boyu işinin güçlü olduğu belli olur ve eğer taneler yetişmez ise demek o yıl aile için biraz zor olacaktır. Yetiştirilen taneler bir tabak veya tepside olur ki bayramın on üçüncü günü çöle ve kent dışında ki ırmaklara bırakılır. Bu adet hala devam etmektedir.

Nevruz bayramı millî sünnet esasında ve ailevi haysiyet ve de bölgesel adetlere dayanarak yapılmaktadır. Her halde Nevruz tüm bayramlardan üstün sayılarak İran halkı içinde özel bir zevk ve şenlikle yapılıyor. Azerbaycan halkı ve İran Türkleri eski adetlerin takibinde Nevruzdan önce bayram hazırlıklarına başlarlar. Bu hazırlıklar kendi yerinde hem enteresan hem de anlamlıdır. Kentli ailelerin hazırlıkları kendilerine göre köylü ailelerin hazırlıklarıyla farklıdır. Genellikle kentli, köylüsü ise bayram gelmeden ev boyama, temizleme, halıları yıkama veya yenileme, yeni elbiseler alma, yemek ve günlük ihtiyaçları toplama, bayram sofrası malzemelerini hazırlama vs. işleriyle uğraşırlar. Azerbaycan köylerinde yakınlık ve samimiyetten dolayı zengin aileler yoksul ailelerin de halini düşünür ve onlara yardım ederler ve onların ihtiyaçlarını karşılar. Esfend ayı (Martın ilk günleri) başlarken bayram hazırlıkları başlar, pazarlar alıcılarla dolu olur ve kentin her yeri ve özellikle mağazalar elvan kağıt ve renkli lambalarla süslenir ve bazı yerlerde bayram ile ilgili moral ve ümit verici yazılı mesajlar asılır. Evlilikler genellikle bayramda gerçekleşir. İran'ın büyük kentlerinde karnavallar yola düşür ve özellikle her kentte Hacı Firuz adlı kişi kızıl renkli elbiseyle yüzünü boyamış halde sokaklarda dolaşır ve gülünç haliyle şarkı söyler ve der: "Hacı Firuz'em men Sali ye ruzem men" (Hacı Firuz'um ben Yıldı bir günüm ben) Elbette Bahtiyari ellerinde, Sebzar Türkleri arasında ve İran'ın orta illerinde Hacı Firuz'dan başka Gule Biyabani (Gülyabani) diye bir kimsede olur. Bu yaratık koyunun derisinden kendine elbise giyer ve başına da boynuzlu bir takma baş koyar ve heybetli şekil alır. Bu yaratık davul çalarak şarkı söyler ve her hangi ev veya mağazanın yanına yetişirse onlarda para alır ve kesesinde toplar. Enteresan yeri şu ki topladığı paraları yoksullar arasında dağıtır ve özellikle bazı mahcup ve utangaç aileleri gizlice himaye eder. Onun söylediği söz şudur: "Men gule biyabanem Ser geşte vu heyranem" (Ben çöl gülyabaniyim. Şaşkın ve hayranım).

Eski zamanlarda Nevruz bayramı çok önem ve titizlikle yapılıyordu. Nitekim rivayetlerde olduğu gibi krallar Nevruz'da rivayetlerini işlemekten alıkoyarmış ve onlara büyük ikramiye bağışlamışlar. O günde toplanmış vergiler kralla takdim olunmuş ve kralda aynı gün baklanlar, valiler ve komutanlar ödüllendirilmiş ve bazılarını değiştirip yerlerine yenilerini mensup edermiş. Eskiden devletler Nevruz başlamadan yeni paralar basarmışlar ve milletin eline bırakı verirmişler ve bu adet hala İran'da yaşamaktadır ve devlet Esfend ayında yeni paraları bankalar vasıtasıyla milletin eline yetiştirir. Para vermek hatta aileler içinde de yaygındır ve ailelerin büyüğü her kimsenin yaşına bakarak para bağışlar ve böyle inanılır ki verilen para yıl boyu bereket ve nimet getirir ve kişinin cebi her zaman dolu olur.

C) Nevruzun anlamı:

Gerçi böyle inanılır ki Nevruz eski İranlılar tarafından yapılmış ve seneler boyu önem taşımıştır ve de Hehamenşiler devrinden bugüne dek yaygınlaşmış ve diğer ülkeler ve kültürlerine girmiştir, ama hiç de böyle değildir. Zira İran medeniyetinden önce Türklerin sahip olduğu Orta Asya medeniyeti var idi ve yaşamaktaydı. Onlar da yıl sayılarını güneş yılıyla hesap edermişler ve hatta Atilla küçükken Roma'ya gittiğinde yılı ve yaşını kendi ülkesi sayısı ile hesaplamıştır ve ülkesine döndüğünde miladi yılı ve kavramını milletine anlatarak öylesi bir yıl sayısını yabancı kültürü kabullenme gibi görmüştür.⁴ Bu nedenle Türkler güneş yılını kendilerine yıl kıyaslaması kabul ederek ilk baharın birinci gününü bayram bilmişler. O günü hayatın canlanması, fiziksel güçlerin toplanması, hayvanların döllenmesi, evliliklerin yapılması ve hatta küskünlüklerin barışa çevrilmesi günü kabul edermişler. Bu esasa dayanarak yılın birinci gününü Yeni Gün ve yahut Yeni Gün adlandırmışlar.

Eğer Orta Asya'da Türklerin 6000 yıla yakın medeniyetlerini göz önüne alırsak, o zaman Nevruz'un Yeni Gün olduğu açıkça belli olur, Nevruz anlamına değişmesi de tarihsel yönden izaha uygun görünür. Türk medeniyetinden kültür intikali esasında İran medeniyetine geçen bu bayram Nevruz adı taşımış ve hatta Osmanlı devrinde derbar dili Arap veya Farsça olduğu için yeni gün bayramı Nevruz bayramına çevrilmiş ve yaygınlaşmıştır. Elbette biz burada tarihsel bakımdan konuyu ele almak istiyoruz ve bu izahtan maksat ırkçılık veya başka konulara açıklamak değildir ve bunu inanıyoruz ki insanlar yaşam boyu ve hatta tarih esnasında mutlak bir birleriyle ilişkileri varmış ve her toplum değişik yönlerden diğerlerine muhtaçmış ve bu nedenle kültür alış verişleri gerçekleşmiş ve sonunda bir kıtada bir adet aynı şekilde ama değişik anlamda ve adla yapılmıştır. Ancak Nevruz'un asıl anlamı yeni gündür ve her toplumdaki önce Türk toplumunda anlam taşımış ve diğer kültürlerle geçmiştir.

Sunulan konulara ve tarihî incelemelere dayanarak Türk toplumlarında ve genellikle Asya ve özellikle Orta Doğu kültürlerinde Nevruz'un daha da önem taşıdığı belli olmaktadır ve bu toplumlar Nevruz'u diğer bayramlardan üstün tutmaları da kavramsal bakımdan gözden kaçınılmaz gerçektir. Her halde Nevruz insanların yaşamında özel yeri ve değeri vardır ve hayat yenilenmesinde, hayat başlanmasında, hayatın önemi ve değeri açısından başta gelen konulardan sayılmaktadır. Nevruz bir zaman zarfı değil ve anlamı zamanda sınırlana bilmez, çünkü Nevruz ile dostluklar, sevgiler, kardeşlikler, yenilikler ve her şeyden önemlisi hayata ve yaşama olumlu bakma zemini hazırlanmaktadır. Nevruz ne kadar tarihte önemli ve saygı ile anlam taşımışsa, milletler içinde de bir birlik ve dostluk günü gibi sayılması gerekmektedir.

NEVRUZ TÖRENİ VE AZERBAYCANLILAR ARASINDA İCRA OLUNMASI

Hekime AZİMİ*

Nevruz Bayramı, Orta Asya ülkelerinde, Türkiye'de, Hindistan'da, Irak ve hatta Çin yurdunun şarkında tanınmış ve kabul olunmuş bir bayram olarak kutlansa da, İran halkı ve özellikle İran ve Azerbaycan Türkleri arasında da tanınmış ve kabul olunmuş bayramlardan sayılır. Nevruz ile ilgili merasimler de çok yaygındır.

Halklar arasında kutlanan Nevruz merasimi ve adetlerinin gerçi görünüşte birbirine benzerlikleri vardır ama bazı konularda farklıdır. En azından inam bakımından birbirlerinden farklı görünürler. Azerbaycan halkı adetleri ve Nevruz ile ilgili merasimlerinin genellikle itikadi ve imani yönü vardır. Bunların gerçekleştirdiği merasimlerde mitolojik ve ata-babalardan taklit etme yönleri çok nadir görünür ve yanı sıra inam ve dine bağlı meseleler göze çarpar. Buna bakmayarak, Sasanilerden Safevilere kadar Nevruz bayramının gerçekleşmesi aynı görünürdü, ama safevilerden sonra Azerbaycan halkının dünya görüşü Nevruz'la bağlı olarak değişti ve ondan sonraki adetler ve merasimler öncekilerin yerini

tuttu. Elbette, demek olur ki, Safevilerin hakimiyeti ve iktidarları sebep oldu; Türklerin adetleri bütün İran halklarına tesir bıraksın ve şimdiki Fars, Baluç, Lor vs. hakların adetleri Türk adetlerine yakın olsun. Örnek olarak, yumurta boyamak ve onları birbirine tokuşturmak I.Şah Abbas devrinden kalmıştır ve şimdi ise İran'ın bütün yerlerinde bu oyunlar Nevruz bayramında oynanır. Fransalı Şarden "İran'dan Hatıralar" adlı kitabında, şöyle yazıyor ki, İranlıların Nevruz bayramında en yaygın oyunlarından birisi yumurta dövüştürmektir. Bu oyunda iki kişi birer yumurta alarak uç uca tokuştururlar ve hangisinin yumurtası kırılırsa, çatlarsa o kaybetmiş sayılır. Şah Abbas'ın en sevdiği oyunlardan birisi buymuş ve Şarden'in yazdığına göre, Şah Abbas Nevruz bayramlarında emir vermiş ki, İsfahan Şehri'ni çılgırkla bezesinler ve özü akşam üzerine pazara çıkarmış ve bir gün önceden Şah'ın şehir gezisine çıkacağı haber verirmiş. Şah'ın emri ile boya çatmış ve güzel gençleri mağazaların dışında tutarlarmış ve Şah Abbas her bir gence yetiştiğinde onunla yumurta dövüştürmüştü. Şah kazandı ise, o mağazadan bir şey götürmüştü, ve eğer kaybettiyse, mutlaka o gence büyük bir hediye bağışlarmış. Eğer bu merasimin derin manasına bakarsak, görürüz ki, bu adette bir ahlaki, iletişim veyahut irtibatı bir konu ve mevzu yatar. Birisi bu ki, gençler özlerinden büyüğe selam ve saygı beslemeği öğrenirler ve büyüklerden itaat etmeyi başa düşürürler ve ikincisi bu ki, Şah yakından milleti ile irtibat kurardı ve gençler de geleceğin sermayesi sayılırlardı, onları özlere ve ülkesine bağlardı. Böyle demek olur ki, Şah bu oyundan insani-içtimai sonuçlar almıştı.

Azerbaycan halkı için Nevruz merasimlerinden birisi de, Bayram Sofrası veya Heft Sin Sofrası'dır. Azerbaycan halkı bu merasimi gerçekleştirirler. Yılın dönmesinden önce, her evde bayram sofrası açarlar ve herkes gücüne göre sofrasını bezer. Ancak bu sofrada yedi tane "S" harfi ile başlayan bir malzemenin olması vaciptir. Bunlardan sonra bir cilt Kur'an, billur laleli mumluk veya billur payalı mumluk, bir büyük ayna, billur sürahi, ki onun içinde dupduru su ve kırmızı balık yüzer, bir parça çörek, nebat ve nohut, evde hazırlanmış şirni (tatlı), şerbet ve kuru yemiş olur. Bunların yanında yedi şey, ki evelleri "S" harfi ile başlar, konulur. Elbette bu adet, Sasanilerden kalma adettir ve malzemeler umumiyetle Farsça kelimelerinden nazara alınır ve hazırlanır. Mesela sebzi (göverenti, buğday veya arpadan olabilir), sikke, semenu (buğdayın filizinden yapılır), soncod (iğde), sirke, sumak, sib (elma) Elbette, eğer bunlardan biri olmazsa, yerine sir(sarımsak),sepend (tere tündek) koyulur.

Ebu Reyhan el-Beyruni, "Asar el-Bakiye" adlı kitabında yazarkı, bu yedi "s" harfinden yedi istek ve arzu takip olunur. Mir Nia, "Feraheng Merdome İran" adlı kitabında yedi "s" harfini şöyle izah eder. "1.Sebzi:Yaşillık, bereket ve yılın başbaşı nimet ve yaşillıkla bir olması arzusunun nişanesidir.2. Sikke:Her bir kişinin, işte ve alışverişte başarılı ve kazançlı olması isteğinin nişanesidir.3. Semanu: Dostluk, barış, bağlılık ve tuz-çöreğin kıymetini bilme nişanesidir.4.Soncod: Yaratıcılık, başarı, özünden kaynaklı ve yetiştirme ve gençlerin büyümesi ve dayanıklı olması isteği nişanesidir. 5. Sirke: Maya, kökünün ve temelin simgesidir. 6.Sumak:İnsanların özlere dönüşün simgesidir.7.Sib: Güzellik, letafet, göze vurmak ve şenlik arzusu nişanesidir."

Bizim yurdumuzda yılın değişme vakti herşeyden önemli sayılır. Bizlerde böyle düşünülür ki, o saatlerde insan hangi halinde ise yıl boyu öyle olacaktır. Eğer yüzü gülüyorsa, yılın başabaşın gülecek ve eğer gamlı ve kederliyse yine yıl boyu kederli olacaktır. Eğer evinden uzak ise, o yıl devamlı yolcu olacaktır,vb. Buna göre milletimiz, bayram sofrasına çok değer verir. Her zaman yeni elbiseler giyiniş, güler yüzle sofranın başına otururlar. Bu arada, evin büyüğü Kur'an tilavet etmeyle meşgul olur ve umumiyetle Nur Suresi kıraat olunur. Tahvil zamanı veya başka bir deyişle, yılın dönme zamanı tahvil topu patlar ve herkes alkış ile birbirini kucaklayıp, bayramı ve yeni yılı tebrik ederler. Elbette, köylerde top yerine davulcular davullarını seslendirirler ve yılın değişmesini haber verirler. Herkes yılın tahvilinde ellerini kaldırıp, şu duayı okur: "Ey kalplerin ve gözlerin sahibi. Ey gece ve gündüzü yaratan ve değiştiren. Ey hal ve ahvalimizi değiştiren. Bizim hal ve ahvalimizi güzel vechiyle değiştir."

Yeni yılın başlaması ve yılın tahvil olması ile herkes gözünü sofradaki suya, Kuran'a, balığa ve göveren yeşillığe diker, ta ki yıl boyunca mutluluk, nimet, abadlık, bereket, dürüstlük ona nasip ola. Bayram günü bütün düşmanlıklar dostluğa çevrilir. Küçükler büyükleri ziyaret eder ve büyükler de onlara sikke yahut pul verirler. Bundan sonra, büyükler küçüklerin ziyaretine giderler. Hastanede hastası olan aileleri ziyaret edip,hastaları da görürler. Kimseleri vefat eden aileleri ziyaret edip, onların kederine ortak olur, onlara teselli verirler.

Bayram gecesi umumiyetle evlerde balık, pilav veya hindi pilavı yerler. Nevruz'dan önce birkaç kişi Nevruz Ağası olarak geceler evlere giderler. Evlerin damından veya penceresinden sepetler uzatılış, ev sahibinden hediye isterler ve herkes özgücüne göre uzatılan sepete bir şey koyar. Bu hediyeler Nevruz Ağası tarafından şehrin yahut kentin yoksullarına verilir ve onların da kara günleri bayrama

döner. Bazı yerlerde ve özellikle ketlerde evlenmeyen kızlar Nevruz Ağasının sözüne fal tutarlar. Onun dediği fal tutan kızın bahtı veya talihi sayılır. Buna göre de, Nevruz Ağaları nereye giderlerse gitsinler, güzel sözler söylerler. Bazı kızlar bahtlarını bir düğüm ile incelerler. Şöyle ki, bir ipin iki ucunu birbirine bağlayıp Yola koyarlar ve Nevruz Ağası bu içten konuyu anlayıp, düğümleri çözer. Herhangi bir kızın düğümü açılırsa, bu onun yeni yılda bahtının açılacağına işarettir. Mümkündür ki, Nevruz Ağası yol boyunca bazı ipleri görmesin, o zaman kızın fikri büsbütün karmakarışık olur. Fars bölgelerinde bu işi Hacı Firuz adlı bir kişi görür. Elbette, zikrettiğimiz merasim Tebriz'in yakınında olan Heris, Kermucvan, Saray ve Ahar mıntıklarında yapılır.

En enteresan merasimlerden biri "kadınların hakimiyeti" merasimidir ki Sabzvar, Konabad ve Koçan Türkleri arasında gerçekleşir. Konabad sehrinin yakınında olan Bigorg kentinde, ki oranın nüfusunu Kürtlerle Türkler teşkil ederler, bayram zamanı özel bir merasimleri vardır. Bayramın dokuzuncu gününden başlayarak, onüçüncü gününe kadar kadınlar hakimiyet kurup, eşlerine hükmederler. Bu günler içinde hiçbir kişi kadının izni olmadan evden dışarıya çıkamaz. Bu günlerde kadınlar evin ihtiyaçlarını karşılarlar ve bu arada erkekler gibi oyunla ve at binmeyle meşgul olurlar. Eğer gece eve gelmeseler de, erkeğin itiraz etmeye hakkı yoktur. Onüçüncü gün başı aşağı eve dönüp, her zaman ki kadın olur, eşlerinin sözünden çıkmazlar. Bu adet ve merasimin nereden kaynaklandığı hala da belli olmamıştır.

Nevruz bayramında önemli günlerden birisi de "Sizde Beder" veya "Onüçüncü gün"dür. İran halkı ve özellikle Azerbaycan halkı öyle inanmışlar ki, böyle bir günde herkes evini bırakıp evden eşiğe çıkmalıdır. Bu adete göre, Sizde Beder günü herkes evini bırakıp, doğa taşta gider. Bütün günü dağlık veya yeşillik ve su kenarlarında geçirirler. Buna göre, Sizde Beder gününün hazırlığını bir gün önce yapıp, seher vakti evden ayrılırlar. Evin büyüğü yemek ve rahatlık zeminini hazır eder ve hanımlar birbirleriyle dertleşirler. Burada da civan kızlar rahat oturmayıp, otların ucunu birbirine bağlayıp, öz bahtları için niyet ederler. Akşama doğru eve döndüklerinde, eğer otların ucu açılmış ise, bu hacetin yerine getirileceğine işarettir. Aksi halde arzuların gerçekleşmesi mümkün değildir.

Şöyle inanılmıştır ki, Adem böyle bir günde cennetten kovulup, yeryüzüne gönderilmiş; Hz. İbrahim böyle bir günde herkes şehri boşaltmışken putları kırmıştır. Demek ki, İbrahim Halilullah zamanı da Nevruz bayramı var imiş. Azerbaycan halkı şöyle der ki, herkes bu günde evden çıkmazsa, yıl boyunca dert ve problemlerle karşılaşır ve keder onu bürüyecektir. Herhalde Azerbaycan halkının Nevruz merasimi ve adetleri onların inam ve kaynakları ile iç içedir. Bu inamlarda ve onlardan kaynaklanan adetlerde bir tek şey gözden kaçmaz ve oda temiz, pak niyetlidir.

* Tebriz-İRAN

İĞDIR, NAHÇIVAN VE TEBRİZ ÜÇGENİNDE NEVRUZ GELENEKLERİ

İbrahim BOZYEL*

Bilindiği gibi, milletleri yaşatan ve "tarih sahnesinde ben de varım" dedirten en önemli unsurun kültür olduğu bilinen bir gerçektir. Sosyolojik olarak, aynı kültüre mensup insanları birbirine bağlayan, dayanışma ve birlikteliğin ruhunu ayakta tutan yas günleri olduğu gibi bayram günleri de vardır. Dinî veya millî niteliği olan bayramları yaşatabilme gücünü kendilerinde gören milletlerin sürekliliği, elbette tartışılmaz. Bu anlamda kültürel değerleri yaşatmanın, şerefli yaşamanın bir ön şartı olduğunu söylersek, her halde abartma yapmış olmayız.

Azerbaycan'ın ünlü şairlerinden Mehmed Araz, şiirinin bir bölümünde :

"Vatan nağmeleri olmasa bir an,
Gönülde gül açıp yaz olamaz.
Nağmesi olmayan, şe'ri olmayan,

Bir halkın tarihi yazılabılmaz" demektedir. Bu doğru tesbitin ışığı altında, nağmesiyle, şiiriyle, gelenek ve görenekleriyle bizim olan Nevruz'u yaşatmak ve gelecek nesillere aktarmak gibi vazgeçilmez bir görevle karşı karşıyayız.

Geçtiğimiz yıl, Iğdır'da yapılan 1. Uluslararası Nevruz Bayramı Bilgi Şöleni'ne sunduğumuz tebliğde özellikle ve öncelikle bir Nevruz haritası yapılması önerisinde bulunmuştuk. Eğer söz konusu harita yapılmış olursa idi - sadece bu haritayla bile - kültür coğrafyamızın genişliğini ve zenginliğini Türk ve dünya kamuoyuna anlatma fırsatı bulabilirdik. Önümüzdeki yıllar yapılması umud ve temennisiyle önerimi tekrarlamak istiyorum. Bu düşüncelerin ışığı altında sunacağım tebliğde, Nevruz haritasındaki Türk kültür denizinden üç damla alarak, fikirlerimi aktarmaya çalışacağım. Iğdır, Nahçıvan ve Tebriz'den Nevroz damlaları...

Tebliği hazırlamadan önce, Iğdır, Nahçıvan ve Tebriz'deki Nevruz geleneklerini ayrı ayrı anlatmayı ve yazmayı düşündüm. Iğdır'ı anlatsam Nahçıvanlı ve Tebrizli'nin "Bizde de aynısı var" diyeceğini biliyorum. Nahçıvanı anlatsam, Tebrizli ve Iğdırlı'nın "ne farkımız var, bizde de, bizde de var" diyeceklerini duyar gibi oluyorum. Çok küçük nünansların olması Nevruz sofrasının zenginliği, rengârenkliği değil midir? Bu bakımdan Nevruz geleneklerini anlattığımda, küçük ayrıntılara da temas edeceğim.

Oğuz Kağan'ın 24 torunundan 21'cisi olan Iğdır Bey'den ismini alan Iğdır ilimizde Nevruz bayramı, yüzyıllardan beri bütün canlılığı ve görkemliliğiyle kutlanmaktadır. Bayram hazırlıkları çok önceden başlamakta, tabiatın canlanması ile manevî diriliş birlikte anılmaktadır. Bütün güzellikler ve olumlu hadiselerle bayram arasında, bağlantı kurulmaktadır. Hazreti Âdem'in yaratıldığı, Yûnus Peygamberin balığın karnından çıktığı, Hz. Ali'nin doğum gününün, Hz. Fatıma ile evlendiği günün ve hilafete çıktığı günün de bu güne tekâbül ettiği ve bu anlamda da mübarek bir bayram olarak kabul edildiğini belirtmek, gerekir. Baharın gelişi, hareketin ve bereketin başlangıcı olan Nevruz a, bu tür İslâmî motiflerin katılmasını da tabii karşılamak gerekir. Çünkü, halk, bütün güzellikler demetini bu bayrama cemetmenin mutluluğunu yaşamaktadır.

Iğdır'da Mart ayının başlaması ve havaların ısınmasıyla birlikte bayram hazırlıkları da başlar. Ev ve çevre temizliğinin yapılması, hark ve kanalların sulamaya elverişli hale getirilerek çamur birikintilerinden arındırılması faaliyetleri, özellikle köylerde görülür. Ayrıca çeşitli oyunlar ve müsabakalar yapılır. Horoz ve manda dövüşleri yapılması törenlere ayrı bir renk katar. Yine bayram hazırlıklarına esas olmak üzere yumurta boyama geleneğinin ayrı bir yeri vardır. Tencereye doldurularak soğan kabuğu ve saman çöplerine su ilâve edilerek kaynamaya bırakılan yumurtaların hem pişmesi hem de kırmızıya yakın bir renk alması sağlanır. Yumurta tokuşması yapılarak, yumurtası kırılan tarafın, kazanan tarafa yumurtayı vermek mecburiyeti vardır. Yumurta ile ilgili çok çeşitli ve değişik oyunlar da vardır.

Iğdır yöresinde, baharın gelişi birtakım ilginç oyunlarla da ifa edilir. Bunların içinde "Kosa kosâ" oyunu dikkate değerdir. Geleneklere göre, Kosa, yüzü maskeli, unla ve boyayla gülünç hale getirilen bir şahıstır. Develere takılan ve "zingirov" diye tabir edilen bir çingırağı da boynuna asar. Yardımcısı ve arkadaşları da vardır. Kosa kış mevsimini temsil eder. Gittikleri evlerin önünde gösteri yaparlar.

Kosa'nın yardımcısı bir takım maniler söyleyerek Kosa'ya yardım toplamaya çalışır :

"Kosa kosa gelsene,
Gelip selam versene,
Boşgabı doldursana,
Kosanı yola salsana.
Hala hala dursana,
Torbanı doldursana.
Allah oğlunu saklasın
Kosanı yola salsana"

Kosa gülünç hareketleriyle, yardım toplamaya çalışır. Kosâ'nın yardımcısı, Kosa ile alay edilmesini ve el hareketleriyle rahatsız edilmesini oyun gereği içine sindirmeyerek, seyircilere ricada bulunur :

"Menim kosam ganlıdı (r)
Golları mercanlıdı (r)
Yazık iki canlıdı (r)
Kosama el vurmayın."
Seyredenler, Kosâya yardım etmemekte direnirler. Ayrıca alay da ederler :

"Ay uyuğu, uyuğu,
Eritmi,sem guyuğu,
Sakkalı it guyuğu,
Bığları yov,san kosa."

Kosa, çaresizlik içinde ağlamaya başlar. Kosa'nın yardımcısı, para ve yardım toplamak için değişik bir yol bulunduğunu Kosa'ya anlatarak, keçiyi bulup getireceğini ve keçiyi vasıtasıyla yardım toplayabileceklerini söyler. Keçi maskesi takmış ve keçiyi benzeten bir şahıs getirilir. Keçi ise baharı temsil etmektedir. Seyirciler, keçinin yardım talebini hemen kabul ederler. Keçiye çeşitli hediyeler verilir. Keçi, saf bir şekilde paylaşabilmek umuduyla topladığı hediyeleri Kosa ve yardımcısına verir. Keçi toplanan hediyelerden kendisine de verilmesini Kosa'dan isteyince, Kosa buna tepki göstererek, keçiyi döver ve kovar. Toplanan çok miktardaki hediyeleri Kosa ve yardımcısı aralarında paylaşmaya başlarlar. Güya yorgunluktan ve mutluluktan dolayı Kosa ve yardımcısı uyuyakalırlar. Bunu fırsat bilen keçi ve yavruları, aniden Kosa ve yardımcısına saldırır ve oyun gereği öldürürler. Oyunu izleyenler, koro halinde:

"Ar,sın uzun, bez kısa
Kefensiz öldü Kosa"

diyerek ritmik bir şekilde tempo tutarlar.

Keçi ve yavruları, Kosa'yı öldürmenin ve intikam almanın mağrurluğuyla aşığıdaki maniye söylerler :

"Nevruz, Nevruz bahara,
Güller, güller nahara,
Bağçanızda gül olsun,
Gül olsun, bülbül olsun."

Yukarıda özetlediğimiz oyunun ana teması şudur : Kosa, kış mevsimini temsil etmektedir Keçi ise bahar mevsimini. Kosa'nın ölmesiyle kış mevsimi sona ermekte, keçinin galibiyetiyle de baharın gelişı müjdelenmektedir.

Nevruz bayramının idrakinden önce "Kabir üstü" veya "Ölü bayramı" diye adlandırılan güzel bir gelenek de vardır. Bayramdan bir önceki haftanın Salı ve Perşembe günleri, yöre sakinleri, mezarlıklara giderek, ölülerini fâtiha ile yadederek, mezarlıklarda Kur'an okunduğu gibi, eski tahrip olan mezarlar tamir ettirilir. Yeni ölenlere de mezarlar yaptırılır.

Bayram gelenekleri çerçevesinde, İğdir'da, bahçe ve sokaklarda ateş yakılarak üstünden üç defa atlama geleneği de vardır. Özellikle bayramdan önceki son çarşambada, bu gelenek daha canlı bir şekilde icra edilir. Ateşin üzerinden atlanıldığında, bütün ağrı-acıların ve hastalıkların sona ereceğine inanılır:

"Ağırlığım-uğurluğum odlara,
Baharda menle hoppanmayan yadlara.
Ağırlığım od olsun,
Odda yanan yad olsun.
Yaddan yad olar,
Gohumda dad olar
Gohum gohumdur,
Yamanı da canımdır
Aydan arı helalam,
Sudan duru cavanam.
Alovdan atlanmak gerek,
Cefaya katlanmak gerek.
Odan aman olmaz,
Yaddan ganan olmaz.
Ağrılarım-uğrularım odlara,

Baharda menle hoppanmayan yadlara." denilerek ateşin üzerinden atlanır. Bazen de sadece

"Ağırlığım, uğurluğum odlara" denilerek bu merasimin gereği yerine getirilmiş olur.

Nevruz bayramına bir anlamda çocuk bayramı da denilebilir. Çocuklar için bayram nedeniyle özel olarak diktirilen torbalarla mahalle ve yakın çevreden hediye toplanır. Küçük çocuklar, omuzlarındaki torbalarla gittikleri evlerde "Hala, hala bayramçalığımı ver" diyerek yemiş ve genellikle kırmızı yumurta toplayarak mutlu olurlar.

Yine yeni yılın son çarşambasında, bayram kutlamaları çerçevesinde "Yeddi levin - Yeddi nevin" adı verileri yedi çeşit meyve ve çerez alınarak aile bireyleri ve akrabalar arasında kutlama yapılır. O anda evde bulunmayan aile bireyinin payı ayrıca muhafaza edilir. Eğer nişanlı kız veya erkek varsa, onun yeddi levin payı bilâhare verilmek üzere mutlaka ayrılarak unutulmadığı dikkate alınır.

Yörenin ilginç âdetlerinden birisi de bayramdan bir gün önce "kulak asmak" veya "kapı pusmak"dır. Komşu veya akrabalar, gerçekleşmesini arzu ettiği bir niyet tutarak, dinlemek istediği ev sakinlerinin haberi olmadan, gizlice dinlemeye başlar. Duyulan ilk kelime veya cümle tutulan niyetin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği için bir ölçü kabul edilir. Meselâ, "lambayı söndür" şeklinde bir cümle duyarsa, bu hayra alâmet değildir. "Bu gün hava ne kadar güzeldi" şeklindeki bir cümle, dinleyeni fazlasıyla mutlu eder. Ayrıca bayramdan bir gün önce gerçekleştirilen "mendil atma, desmal atma veya şal atma" diye isimlendirilen bir gelenek de vardır. Mendilin içine bir hediye konularak gizlice açık kapıdan, pencereden veya eski mimari yapılarda olan bacadaki bir delikten atılır. Ev sahibi, evin içine atılan hediye için, yerine başka bir hediye koyarak iade eder. Özellikle tahmin edilen kişiler veya nişanlı erkek ise daha değerli hediyeler konulur.

Yukarıda belirttiğimiz İğdır'daki Nevruz geleneklerinin Nahçıvan'da da olduğunu gözlemledik. Nahçıvan'ın özellikle Ordubat ilçesinde Nevruz bayramı bütün canlılığıyla muhafaza edilmektedir. Azerbaycan'da Nevruz bayramı uzun müddet yasaklanmıştır. 1988 yılında bu yasak kalkmış ve Elçibey'in cumhurbaşkanlığı döneminde resmî bayram olarak da kabul edilmiştir. Ordubat bölgesinde, İğdır da olmayan "Han Bezeme" merasimi çok güzel bir şekilde icra edilmektedir. 21, 22 ve 23 Mart'ta üç gün arka arkaya yapılan bu törende, şehrin ana meydanı süslenmektedir. Ahaliden bir kişi "han" olarak seçilmektedir. Meydanda bir taht kurularak hanın tahta oturması sağlanmaktadır. Hanın başında taç ve millî kıyafeti vardır. Veziri ve vekili de törende yerlerini almaktadır. Ayrıca yeterli sayıda gönüllü hizmetçileri (nöker, gulluxcu) de kendilerine verilen görevleri yaparlar. Hanın etrafında honça diye tabir edilen içinde meyve ve yemişler bulunan bezeniş tepsiler ve semeniler vardır. Han seçilen kişinin emirlerine, herkes uymak mecburiyetindedir. Meydanda her türlü oyunlar ve yarışmalar yapılır. Herkese emir veren hanın, uyması gereken tek bir kural vardır. Kesinlikle gülmemesi gerekir. Yapılan bütün güldürücü hareketler ve buna yönelik çabalara karşı han ciddiyetini koymalıdır. Şayet, kendisine hâkim olamayıp güldüğü takdirde, önceden verilen tüm hediyeleri kaybettiği gibi, seyredenler tarafından topluca "suya basarlar", yani su kanalına atılarak, suya sokularak cezalandırılır. Hanlık görevi sona erdiği için yeni bir han seçilir.

Nahçıvan'da İğdır'da olduğu gibi Nevruz bayramında, bir tabak içinde tohum çimlendirilerek baharın sembolü olan yeşilliği görmek için semeni yetiştirilir. Bölgenin ortak inanışlarından birisi de su kültürüyle ilgilidir. Son Çarşamba (Ahır çarşenbe) gecesinin sabahında, kızlar akar suyun yanına giderek suya selâm verir ve üzerinden atlarlar. Bir kap su getirerek evin çevresine ve bahçesine dökerler. Bununla bütün sıkıntıların biteceğine ve bereket geleceğine inanılır. Yine çeşmenin yanından bir taş alınarak evdeki küpün (küşenin) dibine yerleştirilir. Bu taş bereket taşıdır. Çeşme başında kızlar toplanarak, suyla ilgili çeşitli niyetler tutar, oyunlar oynarlar. Aşık Elesker'in bir şiirinde bu husus şöyle dile getirilmektedir :

"Çerşenbe gününde, çeşme başında,
Gözüm bir alagöz hanıma düştü.
Atdı müjgan okun, geçti sinemden,
Naz ü gamzeleri ganıma düştü."

Yukarıda belirttiğimiz Nahçıvan'daki Nevruz gelenekleri ile Güney Azerbaycan'da, Tebriz'deki gelenekler arasında büyük bir farklılık yoktur. Söylenen maniler arasındaki farklılık, ancak bir güzellik unsuru olarak yaşamaktadır. Meselâ, İğdır ve Nahçıvan'da ateşin üzerinden atlanırken söylenen "ağırlığımı, uğurluğum odlarâ" diye başlayan maninin yerine, Tebriz'de de şöyle söylenmektedir:

"Atıl-matıl çerşembe,
Bahtım açıl çerşembe,
Ağırlığımı verdim sene,
Yüngüllüğü aldım senden,
Sarılığımı verdim sene,
Kırmızılığını ver mene."

İğdır'da yeddi levin geleneğinde, temin edilen maddelerin adlarının S harfiyle başlaması mecburiyeti yoktur. Oysa, Güney Azerbaycan'da Heftsın (Yedi S) mecburiyeti vardır. İran'ın tüm bölgelerinde Nevruz kutlanmakla beraber, Azerbaycan bölgesinde daha canlı bir şekildedir. Mezhebî yönden de mübarek gün kabul edilmesi Nevruz'u hem millî, hem de dinî bir niteliğe büründürmüştür.

Güney Azerbaycan'da Nevruz kutlamalarının nasıl yapıldığına ilişkin en anlamlı ve güzel mısraları, sadece Tebriz'in değil Türk Dünyasının ölümsüz şâiri M. Hüseyin Şehriyar'ın "Haydar Babaya Selâm" manzumesinden bir bölüm vererek söylesek daha yerinde olur:

"Bayram yeli çardakları yıhanda,
Novruı güli, kar çiçeği çıhanda,
Ağ bulutlar köyneklere sıhanda
Bizden de bir yad eyliyen sağ olsun,
Dertlerimiz goy dikelsin, dağ olsun.
Bayramıdı gece kuşu ohurdu,
Adahlı gız, bey corabın tohurdu,
Herkes şalın bir bacadan sohurdu,
Ay ne gözel gaydadı, şal sallamak
Bey şalına bayramlığın bağlamak
Şal istedim men de evde ağladım,
Bir şal alıp, tez belime bağladım,
Gulamgile kaçdım, şalı salladım.
Fatma hala mene çorap bağladı,
Han nenemi yada salıp ağladı.
Bakiçının sözü, savı, kağızı,
İneklerin bulaması, ağızı,
Kızlar deyer, atıl-atıl çerşenbe,
Ayna tekin behdim açıl çerşenbe.
Yumurtanı göyçek güllü boyardık,
Çakkışdırıp, sınanlann soyardık,
Oynamaktan bizce meger doyardık.
Eli mene yaşıl âşık vererdi,
İrza mene Novruz gülü dererdi."

Konuşmamın başında belirttiğim gibi, Türk Kültür denizinden sadece üç damlacıktan bahsetmeye çalıştım. Bazen kendi kendime düşünüyorum. Acaba dünyada böylesine geniş çerçevesi olan millî nitelikli başka bir bayram var mı? Yüzyıllardan beri kutlanan bu bayram; niçin hâlâ tartışılmakta ve birileri tarafından sahiplenmeye çalışılmaktadır? Yoksa, kendi kültürümüze sahip çıkmakta çok mu geç kaldık? Mesafeyi kapatmaya mı çalışıyoruz? Yüz yıllardır bize ait olan bir bayramı savunmak zorunda kalmak ve dünyaya anlatmaya çalışmak... Ne kadar acı... Ne talihsizlik... Sohbetin burasında hatırladığım bir fıkrayı anlatmak mecburiyetindeyim. Çocuk hüngür hüngür ağlayarak, evde oturan babasının yanına koşar. "Babacığım tavşan bahçemize yuva yapmış" diye isyan eder. Baba çaresizdir. Oğlunu teselli etmeye çalışır: "Evladım, tavşanın bahçemize yuva yapması onun cesaretliliğini göstermez. Bizim gaflet uykusunda olduğumuzu gösterir."

Bu düşüncelerin ışığı altında, bu onurlu işi görenleri, böylesine ciddi, bilgi şölenleri düzenleyenleri yürekten alkışlıyor ve sonsuz saygı duyuyorum.

"Utancag yaz güneşi dan yerinde gızardı
Feridun Şah'ın mülkün
Terk etdi gap gara gış
Her yanı ışık sardı
Umud şovgi ile könül, yuxusundan o yandı
Üreklerde yaşamnık isteği alavlandı
Bu uğurlu Yeni Gün
İrec'in ölkesinde Novruz deye adlandı
Tur'un yurdunda ise Ergenekon Bayramı
deye Şenlendi hamı
Yeni Gün, atalardan bizlere yadigârdır
Yalgız çöllerde değil, evlerde de bahnrdr.
Köçdü getdi gara gış
Gözel yaz min algış."

MONCUKATILARDA VE ATASÖZLERİNDE NEVRUZ

Gülalek NURMEMMEDOVA*

Türkmenlerde yakın tarihte sık sık oynanan, şimdi de oynanmakta olan bir oyun vardır. Ona 'moncugatdı' derler. Yani sulu kaseinin içine çeşitli renklerdeki boncukları atarlar. Oyunun adı oradan kaynaklanmıştır. Aslında bu renklerin oyundur, oynayanların kendi rengini de belirtir. Oyun kızların arasında oynanmaktadır. Moncugatdı, genç kızların arzularını, isteklerinin, sevgilerinin millî gelenek halindeki bir oyunla dışa yansımasıdır. Bu kızların iç dünyasının tasviridir. Bu oyunla kızlar bir-birlerinin sırlarını, arzularını çok rahat bilebilirler. Birbirleriyle dert yanabilirler, sıkıntılarını giderebilirler. Çok ilgi çekici bir eğlenceye dalabilirler.

Bu oyun çoğunlukla bayramlarda, kızlarına çeyiz hazırlığında, el işleri için birkaç kızla bir yere toplandığında oynanır. Kızlar bu günlere canlı renkli elbiseler giyerler, takılar takarlar, bir güzel süslenirler. Evet, suya oncuk atılır. Herkesin bir boncuğu olur. Renklerine göre ayırt ederler. Boncukların hepsi kap içindeki sudadır. Her hangi bir boncuk sudan alınmadan önce bir dörtlük okunur. Sudan kimin boncuğu çıkarsa, biraz önceki okunan şiir ona ait olur. İşte, o dörtlük Türkmen halk edebiyatında moncugatdı adını almıştır. Üstelik boncuk sudan alınmadan önce, şiir doğru okunacaktır. Doğru okunmaktan kastımız, okunulmalı şiir boncuk sahibinin arzusuna göre olmalıdır. Hatta bu oyunun nasıl oynanışına dair moncugatdılar da bulunmaktadır.

Meselâ:

“Başladı gız, başladı,

Suva moncuk taşladı,

Goşgusun yalnız okap,

Maral garrı kaşladı.”

Eğer şiir doğru okunmaz, kız gönlünü isabet etmese, boncuğun sahibiyle hiç ilgisi olmasa, şiiri yanlış okuyan kıza, yukarıdaki dörtlükteki gibi, Maral kıza Maral garrı, yani yaşlı diyerek hitap edip, onu utandırırılar.

Yukarıdaki anlattıklarımız sadece bu oyunun ne olduğuna dair bazı bilgilerdir. Ama bunun Nevruzla ne ilgisi var dememiz mümkün. Bizim asıl konumuz da buydu. Moncugatdılarda Nevruz... Bu çok ilginç konu. Biraz önceden bahsetmiştik, bu oyunu genellikle genç kızlar oynamaktadırlar. Bazen genç gelinler de bu oyuna kızlarla beraber katılırlar. Moncugatdıların konusunu tek bir kelimeyle söylemek gerekiyorsa, ilk önce akla SEVGİ gelirdi. Evet, moncugatdılar genellikle genç kızlarımızın sevgisini yansıtan dörtlüklerdir. Tabii ki, çeşitli konular mevcuttur, ama genellikle bu dörtlüklerin kalbi sanki genç kızların kalbi gibi atmaktadır. Nevruz ise kızların sevgisini ortaya çıkaran en güzel fırsatlardandır:

Sizin çok iyi kavramanız için ben bu oyunun nasıl oynandığını sadece Nevruzla ilgili moncugatdılarla başından sonuna kadar genç kız zamanımızda oynadığımız moncugatdı günleri anlatmak istiyorum.

Çeyizi hazırlanmakta olan kız evinde yedi kız olarak toplanmıştı. Kızlardan Gül kınınızı boncuğu, Aysultan beyaz boncuğu, Ceren yeşil boncuğu, Maral sarı boncuğu, Gülbahar mavi boncuğu, Suna siyah boncuğu, Lale pembe boncuğu benim diye işaretlemiştir. Boncukların hepsi su kabına koyularak elle üzeri kapatılıp iyice karıştırıldı. O an kızlardan birisi bir moncugatdı, yani bir dörtlük okumaktadır. Konumuz Nevruzla ilgili olduğu için sadece ona ait moncugatdı örnekleri vereceğim:

“Nevruz geldi, yaz geldi,

Garga gitdi, gaz geldi,

Oturan adamlara,

Bilbilden ovaz geldi.”

Bu dörtlük üzerine “ıkar, kız boncuğu” diye kızlar heyecanla bağırırılar. Bir boncuk kaseden çıkarılır. “Sarı boncuk çıkdı. Kızlar, sarı boncuk kimin?” Evet, sarı boncuk Maral’ındır. O sevinçlidir. O baharın geldiğini, Nevruzun geldiğini arkadaşlarına müjdeledi. Onun kalbi hoşgörüyle doludur, o sevinçli olayları müjdeleyen gururlu kız olarak gülümser. Ama oyun devam etmektedir. Dörtlük okunur:

“Bizın atlar garadır,
Başın silkip baradır,
Novruz eldi, gelmedin,
Yaş yregim yaradır.”

Bu moncugatıda, Nevruz’da sevgililer buluştuğu için geç kızların Nevruz’dan sevgililerini istedikleri dile getiriliyordu. Herkes utanç içinde oturuyordu. Kendi yanından “aman, benim boncuğum çıkmasın” diye arzulamaktadır. Evet yaralı, geç yüreğin sesidir bu dörtlük. Nevruz gelse bile, o geç kızın sevgilisi gelmemiştir, sözünde durmamıştır. Kız gönlünü kırmıştır. Kızlar tereddütle suydan çıkacak boncuğa dört gözle bakar. Bu defa yeşil boncuk çıktı sudan. “Kızlar yeşil kimin?” diye boncuğu kaseden çıkaran kız seslenir. Ceren’in sesi çıkmaz, yüzü kıpkırmızı olmuştur, zaten önceden de gnl buruktur. Gerçekten onun sevgilisi kızını aldatmıştır. Buluşma yerine gelmemiştir. Kızlar ise onun sırrını herkese kolaylıkla malum etmiştir. Ceren kız “yle şey yok” diye kendini savunmak istese bile sesi güvensiz eşitiler. Oyun ise bütün heyecanıyla devam etmektedir. Kızlardan biri yine bir dörtlük okur:

“Kir yuvsa, serse nder?
Yp üste gerse nder?
Novruz güni eneler,
Gızın goyberse nder?”

Boncuk sudan çıkarılmadan önce kızlar birbirleriyle şaka yaparlar. “Kız, o kimin annesi, kızını zindanda tutan?” derler Evet kızlar çamaşır yıkamalıdır. Yıkadığı çamaşırları ip üstüne asmalıdır. Eh anneler keşke Nevruz günü bir kızlarını dışarıya bıraksalardı... Dörtlük yle demektedir. Bu kızların arasında annesinden zor izin alan kız vardır. Onun da hemen suratından belli olur. İşte boncuk onun sırrını açığa çıkarır. “Siyah boncuk kimin?” diye, kızlardan birisi bağırır. Siyah boncuk Suna’nındır. O da suratını açıp oturmaktadır. “Suna kız, senin annen kız olmamış gibi sana neden izin vermiyor Nevruz günü?” diye üstüne giderler. Oyun hâlâ devam etmektedir. Yine bir dörtlük okunur:

“Novruzın baharıdır,
Cuvan - gl nahalıdır,
Gız-oglan bir-birini
Seçmeli mahalıdır.”

Kızlar daha geç kızların yüzüne bakarlar. Boncukların içinden ise mavi boncuk çıkar. Mavi boncuk Gülbahar’ındır, o bir geç kızdır. Bu dörtlük ona bu Nevruzda sevgili seçmenin zamanı geldiğini işaret etmektedir. O gurur içinde gülümser. Oyun devam etmektedir. Yeni dörtlük okundu:

“Depsem sandık aılar,
Dvmeleri seiler,

Novruzın giceleri,
İnçe bilden guçular.”

Evet, Nevruz gecesi kız sevgilisiyle buluşmaya acele eder. “Kim olabilir, öyle aceleci?” diye kızlar gülerler. Suydan ise, pembe boncuk çıkar. Herkes Lâle'nin yüzüne gülerek bakar. Yine şiir okundu:

“Günortadır, çoğludur,
Gızlar öyde bağlıdır,
Her yıl novruz gicesi
Yar yarına bağlıdır.”

Nevruz gecesi sevgili sevgilisine bağlıdır. “Bu Nevruz kızlarımızın hepsini götürüleceğe benziyor” diye kızlar birbirleriyle dalga geçerler. Suydan ise beyaz boncuk çıkar. Beyaz boncuk Aysultan'ındır. O da Nevruz gecesinde sevgilisine bağlı kalmanın mutluluğu içindedir. Kase'nin içinde tek bir boncuk kalmıştır. Kırmızı boncuktur. O da benim boncuğumdur, bana da bir dörtlük kalmıştır. Onu gururla kendim tekrarlarım:

“Sülgünün cüyceleri,
Çıkarın, biceleri,
Alla mıradım bersin,
Novruzın giceleri.”

Evet, öyledir boncukların arzuları, Nevruz sevgisiyle karışır. Ne muradın varsa, Nevruzda Allah muradunu versin. Öyle şirindir Nevruzun gelişi... Bu duygulu olaylar üzerine artık açıklama istemezler zannediyorum. Nevruzla ilgili çok şey kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Ama biraz da Türkmen atalar sözlerinde ve deyimlerde Nevruzla ilgili bazı ilginç örneklerle bakalım.

İlk önce halk edebiyatı için Nevruzun nasıl anlam taşıdığını bilmemiz gerekiyor. Biraz önce moncugatdı oyununda Nevruzun kızların kalbındaki bahar sevgisi olduğunu çok rahat görebildik. Nevruz çoşkuydu, müjdeydi, sevgilin kalb'ını sevgilisine okutabilen çok iyi fırsattı. Acaba, bu atalar sözlerinde de öyle midir? Bir kere Nevruzun her yerde geçerli bir anlamının, üstelik temelli anlamının bahar olduğunu ortaya koyalım. Nevruz bahardır, baharın gelmesidir, kışın ise bitmesidir. Nevruz kışa veda etmektir. Türkmen ata sözleri de bu olayı çok iyi kanıtlamaktadır. Örneğin, öyle bir atalar sözümüze dikkat: “Nevruzdan sonra kış olmaz, mizan burcundan bahar. “Her şey açık seçik ortadadır. Olay çok nettir, Nevruzdan sonra kattian kış olmaz. Bu çok rahatlıkla söylenen sözdür. Gerçekten de, Türkmenistan topraklarında 21. Marttan sonra kış olmaz. Ekin, tarım işlere Nevruzun gelmesiyle (ayarlanılarak yürütülmektedir) başlanmaktadır. Baharın güzelliği de yağmurdur. Yumuşak yağmurlardır... Doğanın kalbini de yumuşatır, insan gönlünü de. Atalar sözleri de bu gerçeğin üzerinde oluşmuştur. Mesela, şöyle bir atalar sözümüz vardır: “Yağmur yağıp, bahar olmasa, her zaman baharın hazan olur.” İlginç benzetmelerle baharın yağmuru karı-kocanın kavgasına bile benzetmiştir. Bahar yağmuru o kadar yumuşaktır ki, tıpkı karıkocanın kavgasıdır. İşte atalar sözümüz öyle demektedir: “Bahar gününün yağışı, karı-koca vuruşu (kavgası) gibidir.”

Baharın gelişi, onun özelliğiyle binlerce çeşitli ata sözleri vardır. Onlardan bazı örnekleri ilave etmekle sözlerimi bitiriyorum:

“Yazın yatan kışın ağlar.

“Yazın kırıntısı, kışa aş katık.”

“Çıplağa yaz iyi.”

“Bağışlasa yaz, ilense kış.”

“Bahar deyip otsuz gezme, kış deyip susuz.”

“Bahar düşünün yarısı yalan, kış düşünün hepsi.”

“Nevruz'dan kotur olsa, kara sinek oraya konar.”

“Ölme eşeğim bahar çıkar.”

“Yere bakan kızdan kork, yaza benzer kıştan.”

Burada geçen “yaz” kelimesi Türkmençe anlamıyla bahar demektir. Biz bir şeyi kesin görebildik. Türkmen edebiyatında, özellikle halk edebiyatında Nevruzun edebi anlamı bahardır, coşkulu sevgidir, diriliştir, güzelliştir, yeni bir günün müjdesidir.

Teşekkür ediyorum. Nevruz'umuz kutlu olsun!

* Folklor araştırmacısı, Aşganbat-TÜRKMENİSTAN.